

Viggo Sørensen:

***Ligge / lægge* – i jysk regi**

1. Indledning

- (1) Hvis LO mener, arbejdet kommer til at lægge stille ... (Aktuelt 14.6.1997)
- (2) Skatteministeren ligger ikke skjul på, at han er irriteret ... (Jyllands-Posten 16.6.1998)¹

”Vorherrebevares! – nu kan selv journalister ikke længere skrive korrekt dansk!” Sådant vil mange ældre danskere reagere på eksemplerne ovf. Men forvekslingen af de to ord er på ingen måde ny. Vi finder eksempler på det langt tilbage i tiden, også hos skrivere og forfattere, der normalt opfattes som gode beherskere af det danske sprog.²

Nu er det jo ikke fordi den sure ældre dansker – eller dig og mig – er i tvivl om, hvad der menes i eksemplerne (1)-(2). Det er netop, fordi meningen er lysende klar, at vi straks kan slå ned på den ”sproglige fejl”. Men det vil jo så også sige, at der ikke er nogen ekstra information gemt i, om man vælger verbet *ligge* eller *lægge*. Tilhøreren forstår alligevel det hørte eller skrevne korrekt. Så valget mellem de to verber synes udelukkende at være et spørgsmål om tradition.

Traditionelt (sproghistorisk motiveret) drejer det sig om to forskellige verber, med hver sin betydning: i oldnordisk dels det stærktbøjede *liggja* (præs. *liggr*, præt. *lá*, ptc. *leginn*³) med den intransitive betydning ”ligge”, dels en kausativ og svagt bøjede afledning heraf: *leggja* (præs. *leggir*, præt. *lagða*, ptc. *lagðr*⁴) med den transitive betydning ”lægge, få til at ligge”. Et typisk afledningsmønster i en epoke, hvor ordforrådet (når man fik brug for det) primært blev forøget via afledning⁵; i dag spiller afledning næsten ingen rolle i udvidelsen af dansk ordforråd⁶, som primært forøges via indlån,

sammensætning og idiomatisering (hvorved hele ordforbindelser får en selvstændig betydning).

Når det informativt ikke gør nogen forskel, om man bruger *ligge* og *lægge* i overensstemmelse eller i konflikt med traditionen, hænger det sammen med, at *ligge* så godt som kun bruges intransitivt (uden objekt), *lægge* så godt som kun transitivt (med et eksplicit el. underforstået objekt, som betegner, hvad der bringes til at ligge).⁷ Hvis der foreligger et objekt (eller et sådant let kan indtolkes i situationen: *lægge* 'på' > *lægge telefonrøret* 'på'), så ved vi altså straks, at vi har med en *lægge*-betydning at gøre, og ellers drejer det sig om en *ligge*-betydning.

Et formelt sammenfald mellem *ligge* og *lægge* truer altså ikke forståeligheden. Det samme gælder andre par af grundverbum og kausativ afledning: *sidde* – *sætte*, *falde* – *fælde*, *hænge* (selv) – *hænge* (noget op), *vågne* – *vække*. Og (bortset fra *falde* – *fælde*) finder man da også (omend forskelligartede) tendenser til sammenfald; kraftigst ved de to verber *hænge* (på oldnordisk stærktbøjet *henga* ovf. svagtbøjet *hengja*).

Jeg vil i det følgende dels belyse sammenfaldsgraden i jysk af *ligge* og *lægge* (i de vigtigste bøjningsformer: infinitiv, præsens, præteritum og præteritum participium), dels vurdere, hvorvidt sådanne sammenfald kan forklares ved velkendte dialektale lydudviklinger, eller der må være tale om analogisk overførsel af former de to verber imellem.

2. Infinitiv

Som vist med de oldnordiske former ovf., havde både *liggja* og *leggja* oprindeligt langt (såkaldt gemineret) *gg* i infinitiv og præsens. Denne lyd faldt i ødansk⁸ tidligt sammen med ældre *k*, så formerne hér (og på rigsdansk) har fået klusil: *lægə* hhv. *lægər*, medens lyden i jysk faldt sammen med ældre *g*, så formerne hér udviklede spirant: *leq/lech* etc. (med apokope), hhv. *leq(')ər/lechər* etc.⁹

Forskellen på verbernes infinitiver var på oldnordisk, at *ligge* havde vokalen *i*, *lægge* vokalen *e*. I middelalderdansk (formentlig i 1300-tallet) skete der en omfattende åbning af de snævre kortvokaler (*i* > *e*, *y* > *ø*, *u* > *o*)¹⁰ og en tilsvarende åbning for de halvsnævre kortvokalers vedkommende (*e* > *æ*, *ø* > *ö*, *o* > *å*).¹¹

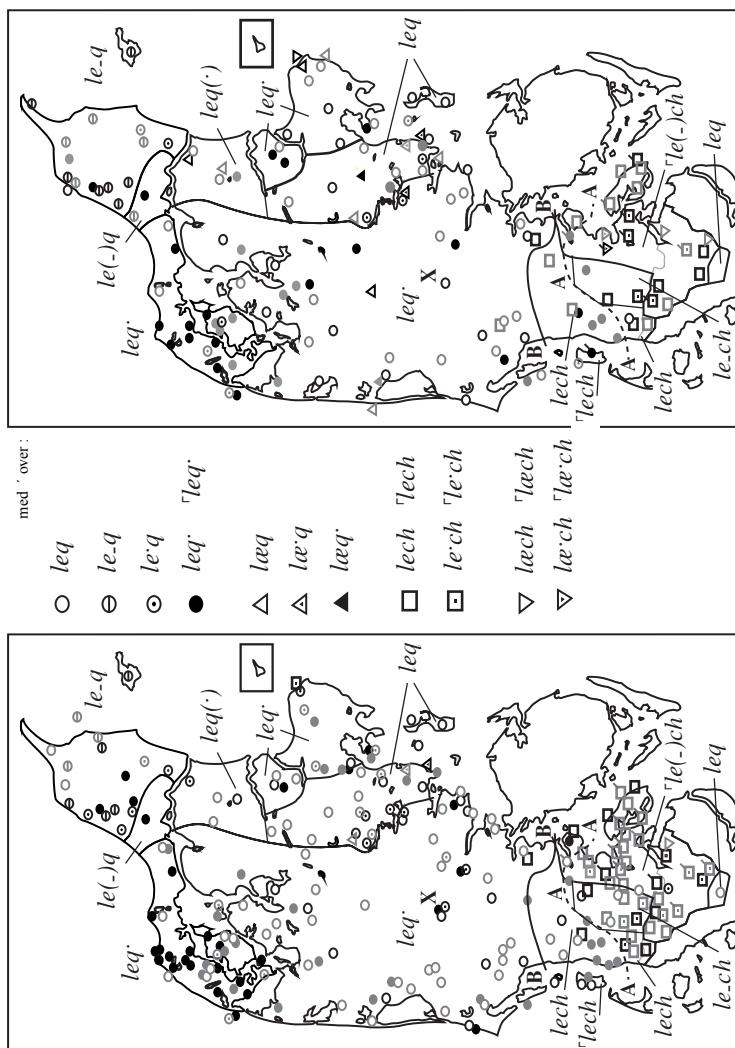
Den første åbning førte bl.a. til nyere dansk *ligge* (historisk stavet, men jo udtalt med [e]), den anden åbning førte på ødansk (og rigsdansk) til [æ]-formen *lægge*. Men ikke sådan på jysk; hér indtrådte for nogle ordtyper (bl.a. gg-ord som *lægge*) kun den første åbning, så infinitiven af *ligge* og *lægge* faldt sammen.¹²

I henhold til JO.s atlaskort vil man da som fælles jysk infinitiv-udtale forvente *leq·/le.q/leq/lech/˚le(·)ch* (med fordeling af udtalerne efter K 4.2, K 1.3 og K 1.8), som vist for de linjeafgrænsede områder på kort 1 og 2. JO.s lydskrevne kilder afviger dog på flere punkter fra disse forventninger.

For det første ses i størstedelen af det vest- og midtjyske område, hvor K 1.3 tilsiger konsonantlængde (*leq·*), et flertal optegnelser uden længde (*leq*) – undertiden med vaklen mellem de to udtaler; kun i Nordvestjylland (inkl. Fur) og i Hanherrederne er formerne med konsonantlængde klart dominerende. For °Give (se tegnet X på de to kort) formuleres det sådan, at ”ord med gammelt gg og bb er korte”, fordi ”disse konsonanter på apokopens tid var ustemte” (og så ikke skal forventes at følge JO.s K 1.3, men snarere K 1.8).¹³ Om forklaringen holder, får stå hen; jeg vil nøjes med at konstatere, at i de fleste jyske dialekter har -q i ren udlyd (og tilsvarende -v < gammeldansk bb) åbenbart ikke haft sonoritet nok til at understøtte længde.

En anden afvigelse fra det forventede billede ses i Sønderjylland. Her meddeler hovedparten af kilderne (i syd og øst) godt nok (i overensstemmelse med K 4.2 og K 1.3) *lech/˚le(·)ch*. Men mod nordvest (mellem linjerne A og B) stemmer udtalen ikke med K 4.2: i stedet for (˚)*lech* hedder det i infinitiv (˚)*leq·* (el. nordligst *leq*, med manglende erstatningslængde ligesom i Sydvestjylland, jf. ovf.), og tilsvarende er der i °Fjolde (helt mod syd) optegnet *leq* som dominerende sideform til *lech*. Fordelingen af -q/-ch (med A som grænselinje) er bedre i overensstemmelse med Kort. No.54 (der specifikt vedrører udviklingen af gammeldansk -gg). Endvidere bekræftes den af EJens&Nyberg.Emmerlev.105ff, hvor den også (s.104f.) vises at svare til fordelingen af -v og -p i gamle bb-ord.

En tredje afvigelse er forekomsten af langvokalisk udtale (*le·q*, *le·ch* etc.) – vel at mærke uden for de områder, hvor der iht. JO. K 1.3 er tale om yngre overførsel af længde fra det efterfølgende

Kort 2. Lægge i infinitiv. - ' markerer tonal accent 2.

Kort 1. Ligge i infinitiv. - ' markerer tonal accent 2.

Kort 1-2. Ligge og lægge i infinitiv. Forventede udtaler er vist vha. lydform og områdeafgrænsning. Trykstærke udtaler optegnet af JO.-kilder med god lydskrift er vist vha. figurer (sorte hvis optegnet i kontekst; grå hvis blot som del af bøjningsmønster).

q). Ægte vokallængde er optegnet i Århus-Silkeborg-Horsens-egnen og i det nordlige Vestjylland. Førstnævnte sted minder det om den opretholdte vokallængde foran gammelt *-tt* (jf. Kort. No.36), det sidstnævnte sted snarere om vokalforlængelse foran ustemt konsonant(forbindelse) (jf. JO. K 1.8).

Alle tre typer af afvigelse genfindes ved andre *-gg*-ord, se fx udtalekortene i JO. for grundform af *bygge*² og *hugge*. Men kun mht. *-q/-ch*-fordelingen (på hver sin side af linjen A) følges *gg*-ordene helt ad (og viser en klar parallel til udtalefordelingen *-v/-p* for de gamle *bb*-ord). Begge ordtyper er imidlertid så fåtallige, at det ikke betaler sig at revidere JO. K 4.2 og K 4.3 på baggrund af den nordvestsønderjyske afvigelse; det er enklere for disse ords vedkommende at redegøre eksplicit for udtalen (evt. vha. et udtalekort).

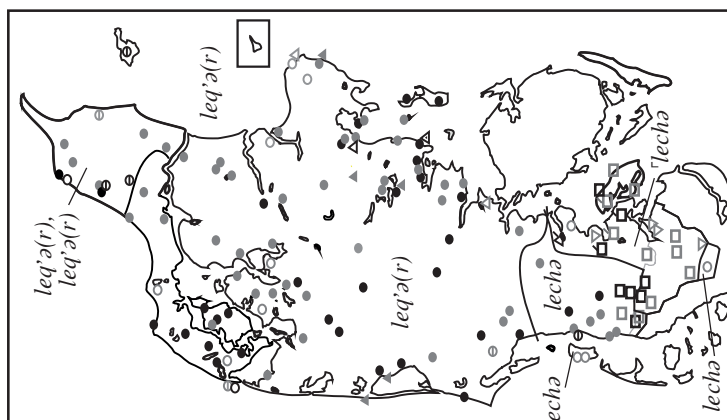
Vigtigst i den aktuelle sammenhæng er det, at infinitiverne af *ligge* og *lægge* i det store og hele følges ad, både hvad angår overensstemmelse med og afvigelse fra JO. K 4.2 og K 1.3. Kun i et mindre antal (gennemgående yngre) kilder (navnlig på kort 2) ses en tendens til *æ*-vokal (fortrinsvis i det mellemste Østjylland, og navnlig i ordet *lægge*); der er formentlig tale om afsmitning fra rigsdansk (ortografi).

Besvarelserne af JOs spørgeliste DB 15 (modtaget 1990 ff.) bekræfter (med deres grovere lydgenivelse) billedet fra kort 1-2 – på trods af at de to kildegrupper nok i snit adskilles af 40-50 år.

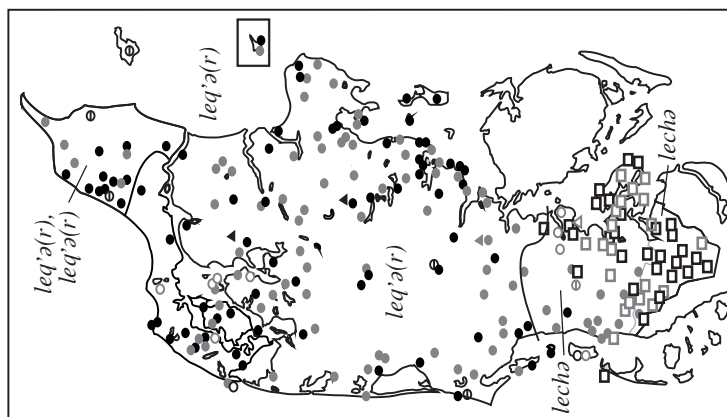
Var det kun for infinitiven, kunne Jysk Ordbog godt behandle de to verber under ét – med opslagsform *ligge* eller *lægge* (og partneren som sideform) – og så indholdsmæssigt dele dette ene verbum op i en intransitiv og en transitiv betydningsdel – sådan som Feilberg har gjort det i sin ordbog.¹⁴

3. Præsens

Også i præsens udtales de to verber altovervejende ens, jf. kort 3-4. Den sonoritet, infinitivens *-q* manglede for at understøtte længde, får præsensformens *-q-* (hér som støtte for stød) åbenbart af den efterfølgende svagtryksvokal *ə*. I dialekter med stød (Nørrejylland og det nordvestlige Sønderjylland, jf. JO. K 1.1) hedder det derfor *leq'ə(r)*, i Vendsyssel evt. *le'qər*. Det gælder ikke kun for *ligge*, hvor stødet følger naturligt af den gamle énstavelsesform, men også

Kort 4. Lægge i præsens. - ' markerer tonal accent 2.

Kort 3. Ligge i præsens.

Kort 3-4. Ligge og lægge i præsens. Forventede udtaler er vist vha. lydform og områdeafgrænsning. Trykstærke udtaler optegnet af JO.-kilder med god lydskrift er vist vha. figurer (sorte hvis optegnet i kontekst; grå hvis blot som del af bøjningsmønster).

lægge, hvor det (i en gammel tostavellesform) må være tilkommet analogisk – ligesom det er sket for mange andre ord på gammeldansk -er, -el, -en (*sommer; sammen, gammel*).¹⁵ Kun i TonalOmr (det sydøstlige Sønderjy, jf. K 1.9) udtales *ligger* og *lægger* forskelligt, afspejlende den gamle stavellesforskel: *leqə* = ligger, men (med tonal acc.2) ^r*leqə* = lægger.

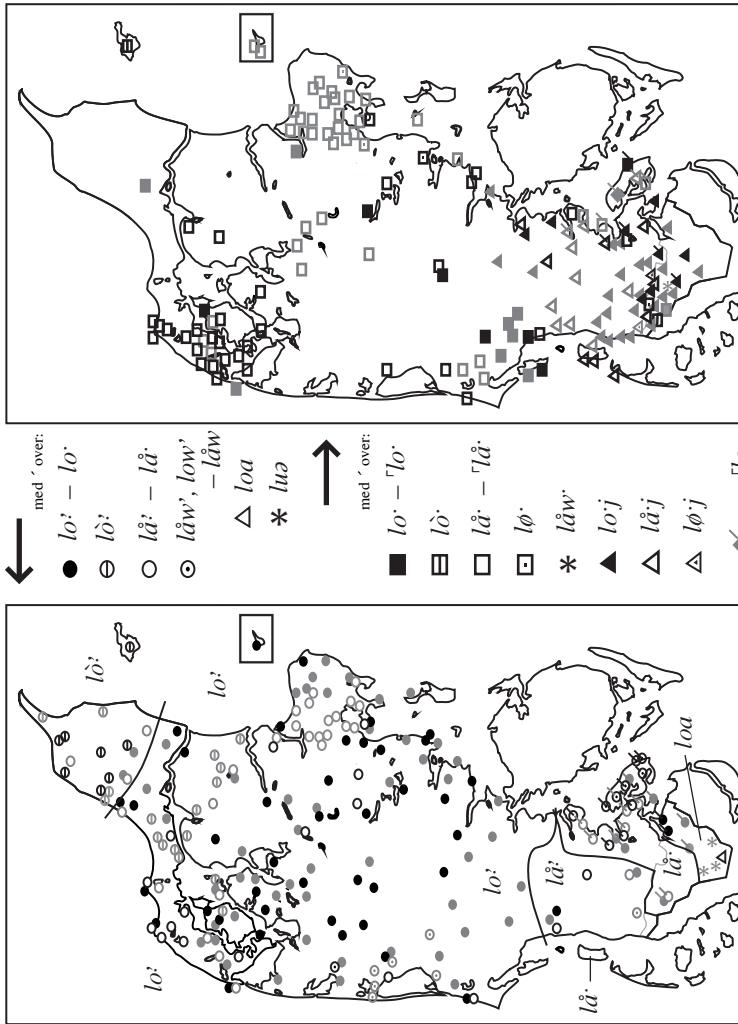
Også kortene 3-4 bekræftes (så vidt den grove lydskrift rækker) af besvarelsene på JO. spl. DB 15.

4. Præteritum

Derimod kan man vanskeligt forestille sig lydlove, der kunne bevirke sammenfald af gammeldansk *la·* (= lå, oldnordisk *lá*) og gammeldansk *lagthe* (= lagde, oldnordisk *lagða*) – alene af den grund, at *lå* er et gammelt énstavellesord, *lagde* et gammelt tostavellesord, med velkendte konsekvenser for vidt forskellige jyske stød- og accentforhold i disse ordtyper (jf. JO. K 1.1-1.9). Så lad os betragte lydudviklingen af *lå* og *lagde* hver for sig.

Gammelt langt *a*, som vi finder det i **lå**, er lukket til *å* i de allerfleste danske dialekter, men yderligere til *o* i Nørrejylland og på Als, og til *oa* i Sydslesvig (jf. JO. K 2.3); i Vendsyssel er *o* siden udspaltet i *o'* og *ò* (i -N og -M normalt med det sidste i absolut udlyd, og mod nord med tendens til glidning > *òw'*¹⁶): Den forventede udtale af *lå* i klassisk jysk er derfor som vist ved områdeafgrænsning og lydformer på kort 5 – idet dette gamle énstavellesord naturligvis har fået stød (undtagen i det sydøstlige Sønderjylland, jf. TonalOmr på JO. K 1.1).

Lagde har historisk set kort *a*, og dette *a* kan først tænkes forlænget (som i rigssprogets *la·ə*), efter at den følgende tokonsonantgruppe (-*ghth*-) var blevet reduceret. Men en sådan udvikling startede også allerede i gammeldansk, i almindelighed ved at *gh* bortfaldt i stillingen foran *th* (evt. med diftongkomponenten *w* som mellemlid), og da med forlængelse af den forudgående vokal: *la·ðə* (på jysk med apokope: *la·ð*).¹⁷ Undervejs synes dette forlængede *a* overalt at være blevet lukket til *å* (> *lå·* etc.), i Nord- og Midtendsyssel videre til *ò* eller *o* (samme lyd som ved *lå* ovf.).¹⁸ Men også i et midtøstjysk område fra Djursland til Horsens fjord er der åbenbart sket lukning til *o*-niveau (ellers bliver det uforståeligt, at *lagde* hér

Kort 6. Ljgge i præteritum. Udtaler, som må forklares ved lån fra *læggje*. - markerer tonal accent 2.

Kort 5. Ljgge i præteritum. Lydhistorisk forklarlige udtaler. - markerer stødløshed.

Kort 5-6. Ligge i præteritum. Forventede udtaler er vist vha. lydform og områdeafgrænsning på kort 5. Tryksterke udtaler optegnet af JO.-kilder med god lydskrift er vist vha. figurer (lydhistorisk forklarlige på kort 5, lånte på kort 6; sorte figurer, hvis optegnet i kontekst; grå hvis blot som del af bøjningsmønstre).

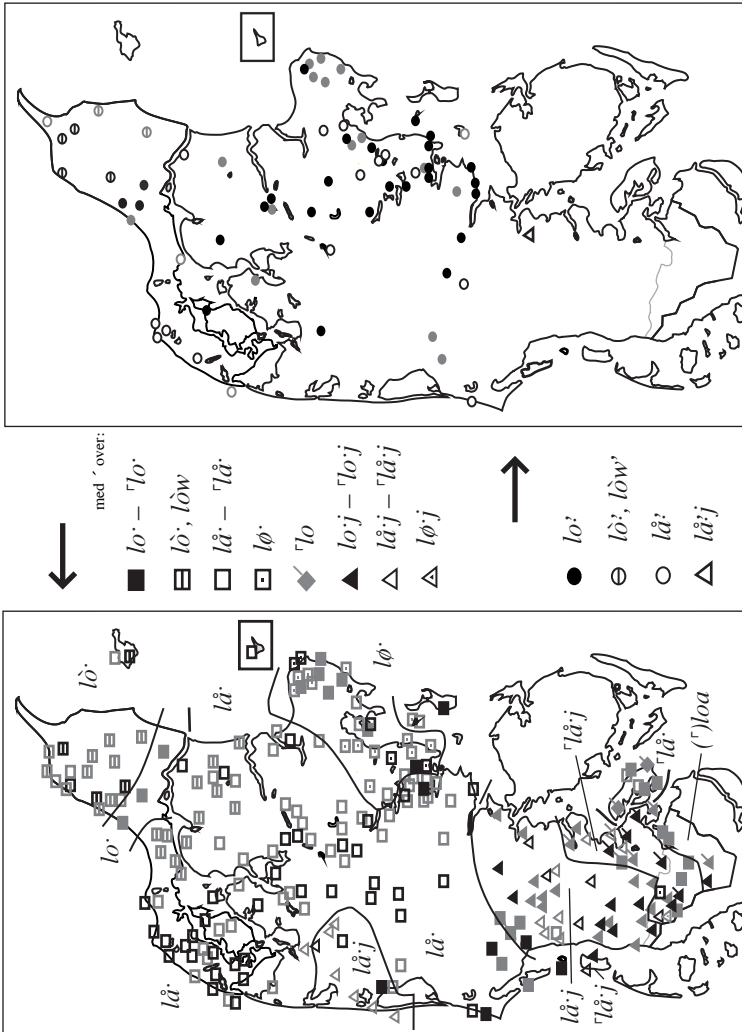
via ”palatalisering” kunne få udtalen *lø*.¹⁹

Slutkonsonanten *-ð* (< glda. *-ghth-*) er if. Kort.114 (og No. 31) bortfaldet i nørrejysk (bortset fra et område nord og nordøst for Ringkøbing fjord samt i trekanten Vejle-Esbjerg-Kolding, hvor lyden er blevet bevaret som *-j*); i Sønderjylland er *-ð* normalt udviklet til *-j* (bortset fra Als, hvor lyden er bortfaldet). Den forventede udtale af *lagde* i klassisk jysk er derfor som vist ved områdeafgrænsning og udtaleangivelser på kort 7 – idet dette oprindelige tostavellesord naturligvis har tonal acc.2 i TonalOmr. (jf. JO. K 1.9).

Kort 5 og 7 viser kun de optegnelser (af *ligge*'s hhv. *lægge*'s præteritum), som kan forklares i lyset af ovenstående lydudviklinger. Dem, der bedre forklares ved, at *ligge* hhv. *lægge* (ved sammenblanding af ordene) har overtaget det andet verbs præteritum, er vist på kort 6 hhv. 8 (direkte til højre for kort 5 hhv. 7).

Som det ses, er det navnlig *ligge*, der er blevet invaderet af *lægge*'s præteritum (jf. kort 6), ret så massivt i Sydvestjylland og hovedparten af Sønderjylland (og allerede i ældre kilder, fx J.C. Lyngby). Også i Thy og på Djursland mv. ses massiv invasion fra *lægge*'s side, men det drejer sig dér om yngre kilder (optegnet fra 1960'erne og frem), så smitte fra rigsdansk kan have spillet ind. *Lægge* har også lånt præteritum fra *ligge*, men stort set kun i yngre kilder fra Østjylland (se kort 8); også hér kan der være tale om smitte fra rigsdansk.

Bortset fra disse overlån verberne imellem modsiger JO.s lydskrevne kilder også lydformerne på kort 5: [1] Den normale udtale på Als ser ud til at være *lāw* (og ikke *lā'*). *-w*'et her forklares nok bedst som en rest af ældre *-gh* (hvilket i så fald må være indlånt engang i middelalderen fra den gammeldanske pluralisform *laghum*, altså ganske som det kendes i svensk *låg* = lå 20); ved den efterfølgende diftongering (> *āw*) er vokalen naturligvis blevet forkortet, da jysk normalt ikke tillader diftonger med lang førstekomponent (jf. JO. K 2.4 – K 2.8). – [2] Den dominerende udtale i Sydslesvig er *lo*: el. *luə*, ikke *lā'* (hvilket kunne tyde på, at glda. langt *a* hernede er blevet lukket til *o*-niveau ligesom i Nørrejylland (i så fald en parallel til de to områders ensartede udvikling af glda. *o*: (> *uə*, jf. JO. K 2.2a). – [3] Et antal optegnede former *lā'*: el. *lò'*: i Hanherrederne, det nordlige

Kort 7-8. Lægge i præteritum. Forventede udtaler er vist vha. lydform og områdeafgrænsning på kort 7. Tryksterke udtaler optegnet af JO.-kilder med god lydskrift er vist vha. figurer (lydhistorisk forklarlige på kort 7, lånte på kort 8; sorte figurer, hvis optegnet i kontekst; grå hvis blot som del af bøjningsmønstre).

Himmerland og ned til det østlige Djursland skyldes vist kun yngre påvirkning fra rigsdansk.

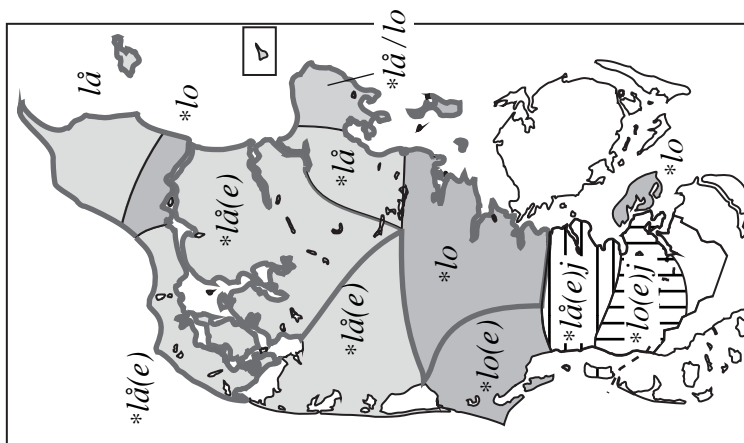
Vedr. kort 7 viser JO.s lydskrevne kilder, [1] at den palataliserede præteritumform *lø·* er på retur i Midtøstjylland og på Djursland; den erstattes da af yngre *lå·* hhv. *lo·*. – [2] Ellers er det navnlig vokalens åbningsgrad, kilderne sætter spørgsmålstegn ved. Mange af de bedste (og ældste) kilder noterer i Sydvestjylland *lo·* og i Sønderjylland *lo·j* (istf. de forventede *å·*-former); dog skriver kilderne overvejende *lå·j* i det nordlige Sønderjylland. Opslag i sønderjyske dialektmonografier tyder på, at fonemkombinationerne *o·j* og *å·j* holdes ude fra hinanden (undtagen på Als)²¹, så vokalkvaliteten foran glde. *-ghth-* fortjener nærmere kortlægning. – [3] Man kunne så også se nærmere på de tre optegnelser *lø·(j)*, som åbenbart viderefører *ø*-vokalen kendt tilbage fra Flensborg Stadsret (jf. note 19); den sønderjyske palatalisering lever åbenbart stadig i bedste velgående – i sideformer til *lo·j*.

Kildeoplysningerne på kort 5-8 bekræftes (så vidt den grove lydskrift rækker) af besvarelserne på JO.s spørgeliste DB 15 (1990 ff.), jf. kort 9-10. Disse rummer endda yderligere to sønderjyske optegnelser af *ø*-præteritum (**løj*) fra det sydlige Sønderjylland. De viser også yderligere styrke af *ligge*-præteritums invasion: området herfor omfatter nu også Himmerland og Fjends-Salling. Så det er den vej, vinden blæser i yngre jysk!

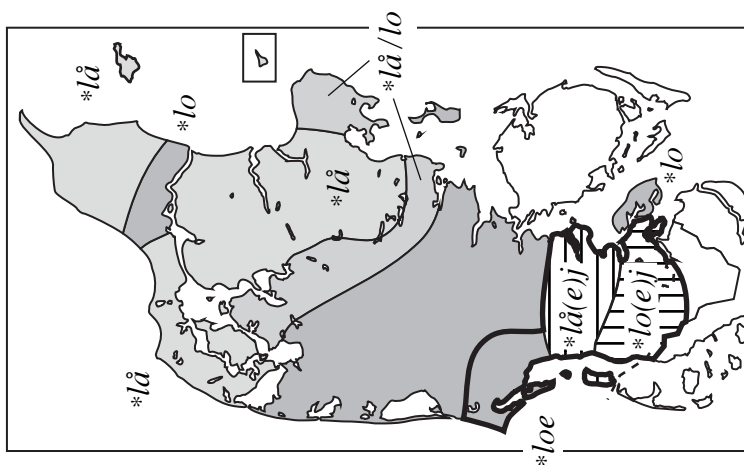
På kort 9-10 er de præteritumformer, verberne har overlånt til hinanden (jf. kortene 6 hhv. 8), vist med fed omramning (vel at mærke på kortet for det verbum, som er blevet udsat for invasionen!). Omramningen er sort, hvor det drejer sig om en ældre invasion, grå hvor invasionen er yngre.

5. Participium

Svarende til præteritumformen *la·* (= lå) havde **ligge** i gammeldansk genusbøjet participium: *legthen* (i fk.), *leghet* (i neutr.). Senere blev genusbøjningen opgivet, og da sejrede i ødialekterne (og dermed siden i rigsdansk) neutr.-formen, på jysk derimod fælleskønsformen.²² Den herefter forventede participiumform er *læjən*, i Vestjylland (if. Kort. No.74) med stød: *læj'ən* – som anført for områderne på kort 11.

Kort 10. Lægge i præteritum.

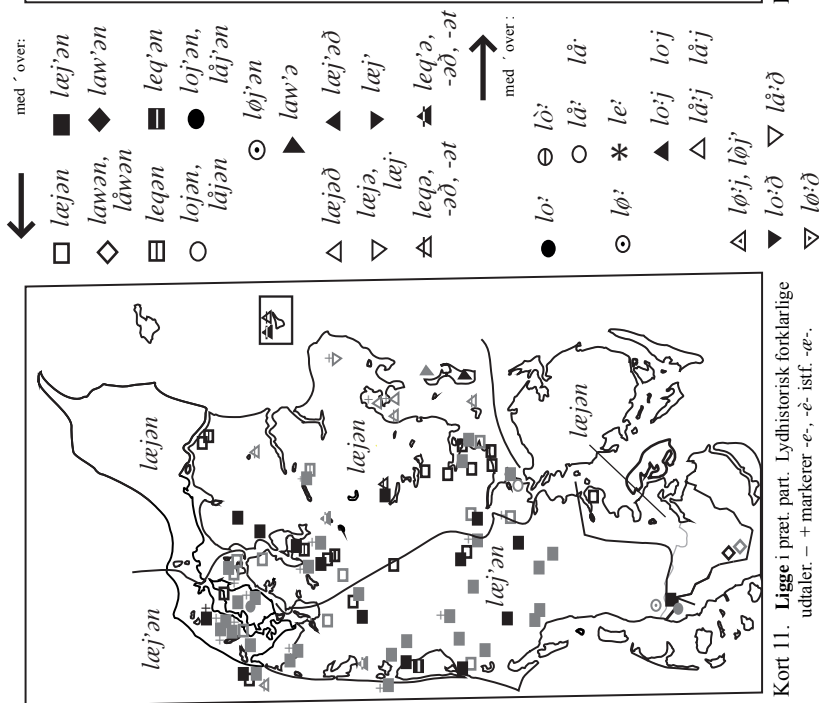
Kort 9. Ligge i præteritum.

Kort 9-10. Ligge og lægge i præteritum, if. besvarelser på JO.s spørgeliste DB 15 (1990 ff.). På grund af de mange besvarelser er her vist afgrænsede områder forsynet med den el. de dominerende grove lydgenivelse(r). * er JO.s forbeholdsmarkering mht. lydformen (navnlig mht. prosodi).

Hvad angår *lægge*'s participium, bør denne under svag bøjning have udviklet sig helt parallelt med præteritumformen, dvs. i størstedelen af Jylland med stødholdige modsvarigheder til formerne på kort 7, i TonalOmr. (JO. K 1.9) med acc.1-modsvarigheder til de acc.2-holdige former på kort 7. Altså som vist med områdeafgrænsninger og lydformer på kort 13.

Igen udfordres disse forventninger af JO.s lydskrevne optegnelser, jf. tegnene på kort 11-14 – også hér fordelt sådan, at sproghistorisk forklarlige former er anbragt til venstre, overlånte former til højre på to nabokort (for *ligge*'s vedkommende kort 11-12, for *lægge*'s kort 13-14). Som det ses på kort 12, er det navnlig *lægge*-former, der har (næsten) fortrængt den gamle stærktbøjede *ligge*-participium; først og fremmest i syddelen af Sydvestjylland og i Sønderjylland, men også i Vendsyssel og Hanherrederne, i Østhimmerland, på Djurs (fraset Samsø) samt i det meste af Midtøstjylland, og sporadisk i yngre kilder endda rækkende over i Nordvestjylland. Invasion den modsatte vej (fra *ligge*'s participium) ses (på kort 14) nogle få steder i Nord- og Midtjylland samt i det vestlige og sydlige Sønderjylland, men først mere massivt (og ældre) i Sydøstjylland og på Samsø.

Også bortset fra disse overlån verberne imellem afviger JO.s lydskrevne optegnelser stedvis fra de forventede udtaler. – [1] Den stærke participium af *ligge* er også (jf. kort 11 og 14) optegnet med stød (*læj'ən*) i Fjends og Vesthimmerland (i modstrid med Kort. No.74). – [2] I Sydvestjylland og Sønderjylland dominerer (ganske som i præteritum) *lægge*-former med *-o-* (*lo', lo:j, lo:j*) i stedet for de forventede *å*-former (se kort 13 og 12), naturligvis med samme forklaring. – [3] En overraskende bevaring af udlydende *-ð* (< gl. *-th*) ses (på samme kort) i flere optegnelser fra Hanherrederne og det østligste Thy samt fra Hads herred (syd for Århus): *lā'ð, lø'ð, lo'ð*. – [4] *Ligge* har i Fjolde og Sydangel participium *lawən, låwən*, [5] på Samsø tilsvarende *law'ə*, hvilke jeg (på kort 11 og 14) har regnet for stærke bøjningsformer, om end kun de første to afspejler ældre fælleskønsform, mens den sidste slutter sig til ødialekternes sejrende neutrumform (jf. ovf.). Fælles for alle formerne er, at de (i lighed med den alsiske præteritum *lāw* på kort 7) ikke direkte afspejler et ældre *leghen, -et*, men må formodes at have lånt vokal mv. fra svag præteritum (*laghthe*). – [5] Et antal yngre optegnelser *leq(')ət* etc. (på kort 11 og 14) viser formentlig blot smitte fra rigsdansk ligget.

Kort 11-12. Ligge i præter. participium. Forventede udtaler er vist vha. lydform og områdeafgrænsning på kort 11. Trykstærke udtaler optegnet af JO.-kilder med god lydskrift er vist vha. figurer (lydhistorisk forklarlige på kort 11, lånte på kort 12). Vanlig figurfarve.

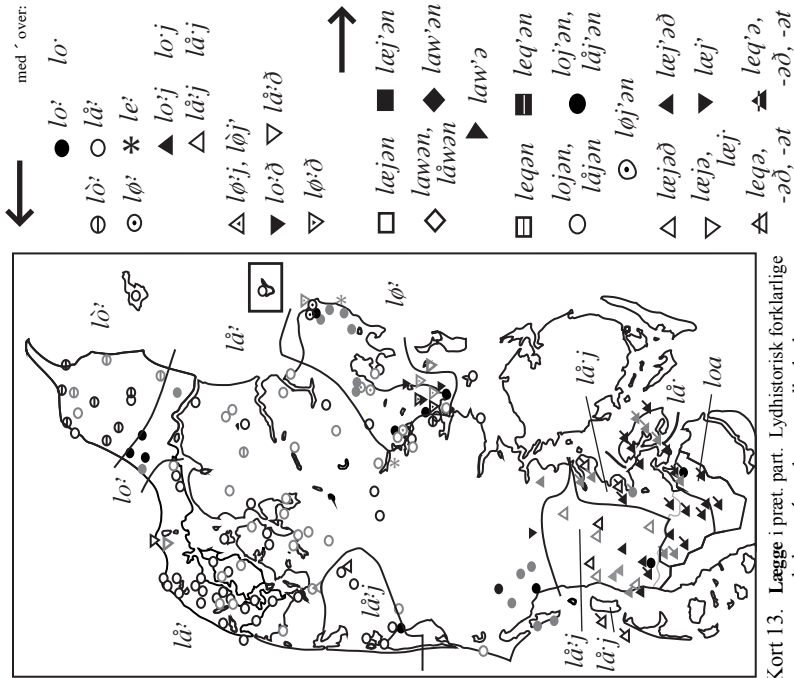
Endnu en gang bekræfter besvarelsene på JO.s spørgelister DB 15 i det store og hele det billede, der tegner sig i JO.s lydskrevne kilder. Blot viser dette lidt yngre materiale en yderligere forstærket invasion af *ligge*-participium i Sydjylland, så området nu når helt over til sydkanten af Ringkøbing fjord og grænser ind mod *lægge*-invasionen i Sydvestjylland. Derfor skellet mellem sort og grå omramning af **læjjen*-området på kort 16.

Og så en sidste vigtig tilføjelse: I spørgelistebesvarelsene fra det sydvestligste Sønderjylland optræder tre eksempler på udtalen **løjn* af den fælles ptc.-form for *ligge-lægge*. Her har vi (ligesom formentlig ved participierne *law'ə*, *lawən* ovf.) at gøre med et blandt sprogforskere velkendt fænomen: en form, der ikke er lydhistorisk forklarlig, og heller ikke kan forklares som invasion fra en anden (i sig selv lydhistorisk forklarlig) form. **løjn* (= ligget/lagt) kan vist kun forklares som en spontan kombination af lyddele fra to ”rigtige” former (*løj* + *læj(')ən*), i dette tilfælde en nuværende og en ældre (hørt, men måske kun vagt husket). Sproghistorien rummer forbavsende mange sådanne ”sammenstikninger”.

6. Konklusion

Som det vil være fremgået, er der i jysk sket fuldstændigt sammenfald af verberne *ligge* og *lægge* i infinitiv og (med et lille forbehold) i præsens. Så for disse bøjningsformers vedkommende har personer med jysk dialektsubstrat kun kunnet bidrage til sammenblandingen på rigsdansk.

Også i præteritum participium er der i langt hovedparten af Jylland sket sammenfald, idet den ene af participium-formerne har slået den anden ud: i det meste af Nørrejylland og i Sønderjylland har *lægge*-formen sejret (jf. kort 15); i sydøstlige dele af Nørrejylland og på Samsø har derimod *ligge*-formen sat sig igennem (jf. kort 16); kun i Hardsyssel er man stort set vedblevet at skelne konsekvent: *læj'ən* = ligget, men *lå'* el. *lå':j* = lagt. I præteritum er sammenfaldet mindst, omend stadig udbredt: *lægge*-formen har sejret i Sydvestjylland og det meste af Sønderjylland (jf. kort 9), og *ligge*-formen breder sig i yngre kilder i Vendsyssel og i det mellemste og sydlige Østjylland (jf. kort 10). I et større nordjysk område (ikke blot Hardsyssel, som ved præteritum) skelner mange kilder dog fortsat konsekvent mellem

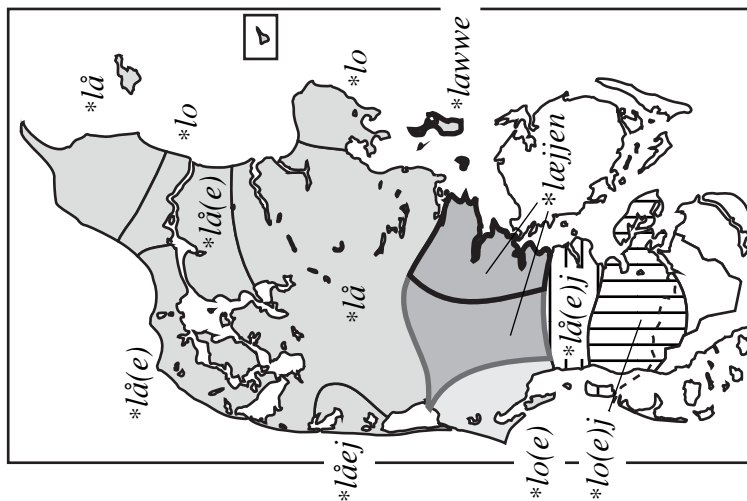
Kort 13-14. Lægge i præet. participium. Forventede udtaler er vist vha. lydform og områdeafgrænsning på kort 13. Tryksterke udtaler optegnet af JO.-kilder med god lydskrift er vist vha. figurer (lydhistorisk forklarlige på kort 11, lånte på kort 14). Vanlig figurfarve.

de to verber: *lâ:*, *lò:*, *lo:* (etc.) = lå, men *lâ:*, *lò:*, *lo:* (etc.) = lagde; ligesom der på Als skelnes mellem *lâw* (= lå) og ^r*lo*(^r) (= lagde).

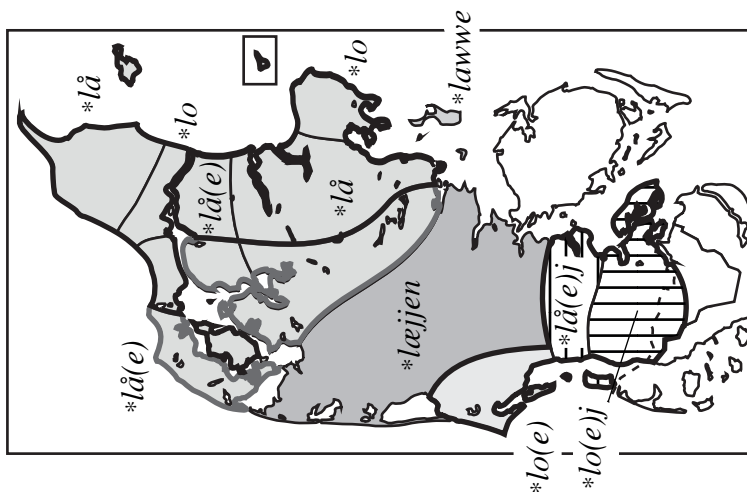
For præteritum og participiums vedkommende har sammenfaldssituationen vist sig lige så rodet som i ødansk²³ og på rigsdansk.²⁴ Udtaledelen af en evt. fællesartikel *ligge/lægge* i Jysk Ordbog ville altså blive ligeså kompleks (og for ordbogens brugere uoverskuelig), som den er blevet det i Feilbergs ordbog. Det giver bedre overblik, når Jysk Ordbog har valgt (ligesom Ømålsordbogen) at bringe separate artikler for et (næsten kun intransitivt) *ligge* og et (næsten kun transitivt) *lægge* – og så i udtaledelen af begge artikler (indenfor hver af de primære bøjningsformer) at skelne mellem lydhistorisk forklarlige udtaler og indlånte udtaler – på ganske samme måde som der her i artiklen er opereret med kortparrene 5-6, 7-8, 11-12 og 13-14). Se resultatet af denne beslutning i online-udgaven www.jyskordbog.dk, artiklerne *ligge* og *lægge*.

NOTER

¹ Begge eksempler fundet i KorpusDK af Inger Schoonderbeek Hansen, hér citeret fra: *12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog* (2009) s.181. – ² Marianne Rathje fremhæver i en veloplagt klumme i Politiken 14/12 2020 fx Holberg og Brorson som *ligge/lægge*-”syndere”. I det hele taget ser *ligge/lægge*-forholdet ikke ud til at have bekymret det bedre borgerskab i 1800-tallet, men har først siden i skolekredse udviklet sig til et principsspørgsmål. – ³ Iversen.NG.143. – ⁴ Iversen.NG.130. – ⁵ Se fx Hægstad&Torp.GO.xxviii.ff. – ⁶ Af de (ikke faglige) afledningsendelser, der opregnes i AaHansen.MD., mener jeg ingen af de verbale (MD.III.168ff.) længere er produktive, af de substantiviske (MD.II.254ff) kun 5: *-er* (fx *ghaneser*), *-hed* (fx *afslappethed*), *-en* (i verbalsubst. som *vaklen*), *-eri* (fx *renderi*), *-Ø* (fx *et hik*), af de adjektiviske kun 3: *-ig* (fx *ubegribelig*), *-et* (fx *pølset*), *-bar* (som har fået nyt liv i afledning af verber på *-ere*; fx *reproducerbar*). – ⁷ Undtagelserne er få, fx *soen lå flere af sine grise ihjel*. – ⁸ Ved ødansk forstås dialekterne på Sjælland, Fyn, Lolland-Falster og omliggende småøer. Ømålsordbogen (1992 ff.) redegør for disse sprogsamfund, parallelt med hvad www.jyskordbog.dk (2000ff.) gør for jysk. – ⁹ BrNielsen.GG.VII.120f. AaHans.LUD.II.367. – ¹⁰ BrNielsen.GG.I.260f., AaHans.LUD.I.16ff. (spec. 19f.) – ¹¹ BrNielsen.GG.I.287ff. If. Aa.LUD.Hans.49 er der snarest tale om, at ældre *e/æ*-lyd (etc., dvs. halvåbne kortvokaler med bred variation i åbningsgrad) taber deres mest lukkede manifestation (*e* etc.) og indskrænkes til den mest åbne (*æ* etc.), så der undgås massivt sammenfald med de mere snævre kortvokaler (*i* > *e* etc.).

Kort 16. Lægge i præet. participium.

Kort 15. Ligge i præet. participium.

Kort 15-16. Ligge og lægge i præet. participium, if. besvarelser på JO.s spørgeliste DB 15 (1990 ff.). På grund af de mange besvarelser er her vist afgrænsede områder forsynet med den el. de dominerende grove lydgenivelse(r). * er JO.s forbeholdsmarkering mht. lydform (herunder prosodi).

– ¹² I BrNielsen.GG.VII.121f. tales der om lyd lukning $\text{æ} > e$, hvilket i lyset af note 11 måske bør forstås sådan, at kortvokalen $e/\text{æ}$ (bl.a.) i stillingen foran *-gg* etablerede sig med den (tidligere) mest lukkede manifestation. – ¹³ Ringgaard.TE.46. – ¹⁴ F.II.416ff. – ¹⁵ If. AaHans.Stødet.31 danner disse ord en overgangsgruppe mellem én- og tostavellesord (bestående af gamle énstavelsesord med indskudt svarabhaktivokal *-ə-* og gamle tostavellesord med fakultativt *-ə-* mellem stemte konsonanter). – ¹⁶ Espegaard.NNM.220 og kort 179; Espegaards former med glidning vil jeg dog henregne under formen *lòʔ*. – ¹⁷ BrNielsen.GG.VII.120f., AaHans.LUD.395. – ¹⁸ Espegaard.NNM.204. – ¹⁹ Kort. No.31. En tilsvarende ”palatalisering” ses i øvrigt (via Flensborg Stadsret) at have optrådt i Sønderjylland, jf. BrNielsen.VII.121f. – ²⁰ BrNielsen.GG.VI.151 (anm. 1). – ²¹ Ottensen.Hostrup., EJens.Frøslev, EJens&Nyberg.Emmerlev., Bennetzen.Vodder.; modsat HJørg.Als. – ²² Skautrup.DSH.IV.119 (og om tidlige tilløb til denne modsætning fx II.57). – ²³ ØMO.XII.217 (artiklen *lægge*). – ²⁴ Brink&Lund.DR.681ff.

Litteratur

- AaHans.LUD. = Aage Hansen (1962-71) *Den lydige udvikling i dansk*. I-II.
 AaHans.MD. = Aage Hansen (1967) *Moderne dansk*. I-III.
 AaHans.Stødet. = Aage Hansen (1943) *Stødet i dansk*.
 AlsOrdsaml. = *Alsisk Ordsamling* (1988).
 Bennetzen.Vodder. = Sigvard Bennetzen (1965) *En kortfattet Fremstilling af Sprogbygning og Sprogbrug i Vodder*. (speciale). (PSkC. ms. 386.0).
 Brink&Lund.DR. = Lars Brink og Jørn Lund (1975) *Dansk rigsmål*. I-II.
 BrNielsen.GG. = Johs. Brøndum-Nielsen (1928-73) *Gammeldansk Grammatik*. I-VIII.
 EJens.Frøslev. = Ella Jensen (1959) *Frøslevmålet*. I-II. (PSkC. ms. 423.1).
 EJens&Nyberg.Emmerlev. = Ella Jensen & Magda Nyberg (1977) *Emmerlevdialekten*.
 Espegaard.NNM = Arne Espegaard (1995) *Nogle Nordjyske Mål*. I-II.
 F. = H.F. Feilberg (1886-1914) *Ordbog over jyske almuesmål*. I-IV.
 HJørg.Als. = Hans Jørgensen (1950) *Alsisk formlære*.
 Hægstad&Torp. = Marius Hægstad & Alf Torp (1909) *Gamalnorsk ordbok*.
 Iversen. = Ragnvald Iversen (1955) *Norrøn grammatikk*. 5.udg.
 JO. = Jysk Ordbog. Netversion: www.jyskordbog.dk. 2000 ff.
 Kort. = Valdemar Bennike & Marius Kristensen (1898-1912) *Kort over de danske folkemål*. (Der henvises på sædvanlig vis til sidetal, medens der henvises til kort vha. forkortelsen No.).
 Ottensen.Hostrup. = M.B. Ottensen (1963-69) *Hostrup-Dansk*. I-V.
 Ringgaard.TE. = K. Ringgaard (1959) Når tostavellesord bliver enstavelses. *Sprog og Kultur* XXI:39ff.